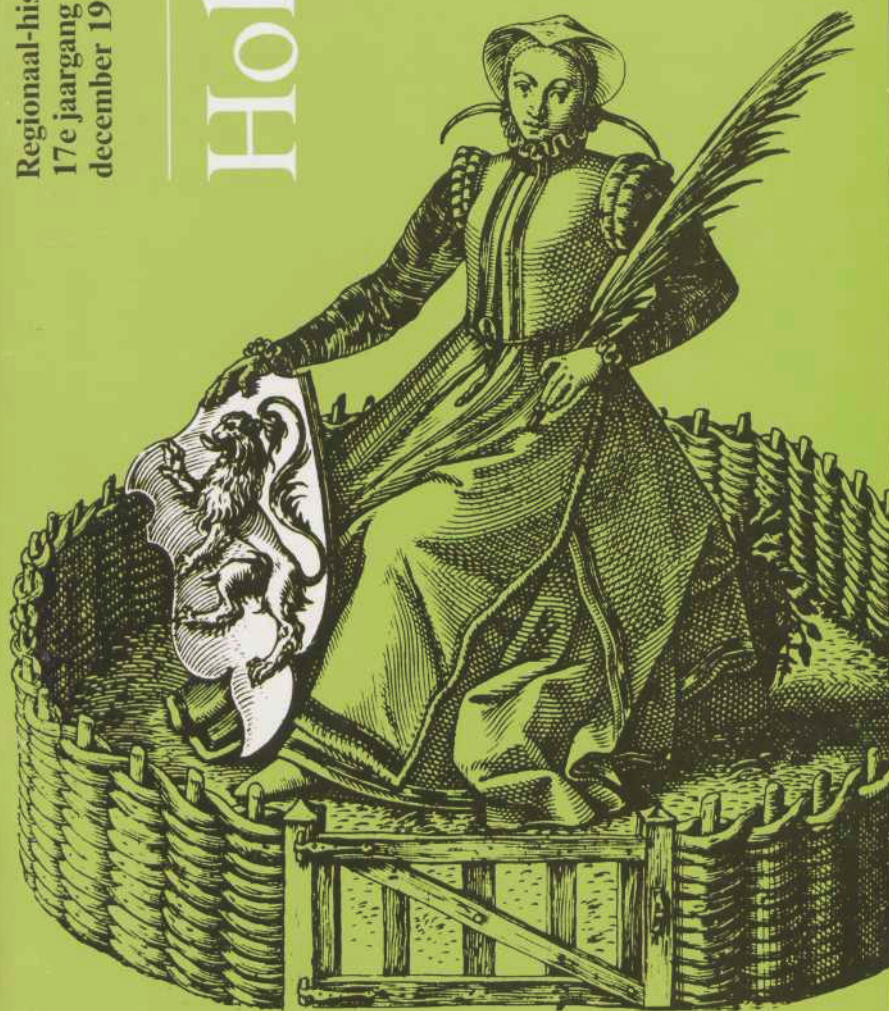

Regionaal-historisch tijdschrift
17e jaargang | nummer 6
december 1985

Holland

Afb. 8. Dordrecht: Voorstraat. Deel van kerk en kloostergang van het Minderbroedersklooster, bouwphase IIIA, uitgegraven tot op de houtfundering. Het betreft de noordwest hoek van de gang (1) tegen de muren van het koor (2) en zijbeuk (3) van de kerk. Achter de muur rechts de open ruimte van de kloosterhof (4). Onder de hoek van de kloosterhofmuur bevindt zich een restant van de kerk uit bouwphase II (5). Foto ROB.

tussen de vier wanden en de lange gebruikperiode zullen aanpassingen en verbouwingen noodzakelijk hebben gemaakt. Dit verklaart wellicht de discrepantie tussen de C14-datering van het vlechtwerk van de westelijke wand, (GrN-12679, met 99% zekerheid tussen 1020 en 1210 A.D.) en de jaarringendatering van een wandpaal van de oostelijke wand (winter van het jaar 1206; determinatie drs. E. Jansma IPP, Amsterdam). Het aangetroffen aardewerk ondersteunt een datering van de bewoningsperiode in de tweede helft van de 12e eeuw en gedurende de eerste helft van de 13e eeuw. Tijdens de opgraving staaarden we naar de vroegste ontwikkeling van de Delftse neder-

Afb. 9. Dordrecht: Voorstraat. De zuidoost hoek van de kloostergang van het Minderbroedersklooster, bouwfase III, in zijn vernieuwde en vergrootte vorm. Rechts de muur van het koor van de kerk (1), achter de muur links de kloosterhof (2), linksboven het inwendige van het nieuwe hoofdgebouw (3). De opgaande muur boven rechts is modern. Het opgravingsvlak ligt op de hoogte van één der jongere begraafniveaus. Begravingen in kisten en gemetselde keldertjes komen naast elkaar voor. Foto ROB.

zetting. Nog niet eerder zijn zulke duidelijke resten uit een periode vóór de eerste vermelding van de stad aangetroffen. Het huidige stratenpatroon op deze plek gaat terug tot in de 12e eeuw, want het kan geen toeval zijn dat de 12e eeuwse voorgevel zich op de huidige rooilijn bevond.

ROB, Amersfoort

J. G. M. Kistemaker

Dordrecht: Voorstraat (afb. 8, 9, 10 en 11) Het onderzoek op het terrein van het Minderbroedersklooster (zie Holland 16, 1984, p.319-322) is gedurende het voorjaar en het najaar van 1984 tot in het begin van 1985 voortgezet. Door bijzondere omstandigheden, zoals de korte tijd die beschikbaar was tussen de sloop van de oude bebouwing en de inrichting tot bouwterrein, twee perioden van strenge vorst, het zogenaamde 'gesloten' winterseizoen dat graafwerk nabij de Voorstraat als waterkering onmogelijk

Afb. 10. Dordrecht: Voorstraat Links een van de jongere grafkelders (16e eeuw) uit de kerk van het Minderbroedersklooster. Op de korte wand is met oranje verf een kruis binnen een cirkel geschilderd. Een deel van de oorspronkelijke zandstenen dekplaat is nog aanwezig. Foto ROB. Rechts: Grafschildering van Christus aan het kruis. De foto is gemaakt kort na de ontdekking. De heldere kleuren en fijne tekening zijn goed bewaard gebleven, ook onder de plekken met aanslag van aarde en grondwater. De schildering bevond zich op de korte wand van een grafkelder in de zijbeuk van de kerk van het Minderbroedersklooster, bouwfase IIIA, en moet omstreeks 1375 zijn aangebracht. Foto ROB.

Afb. 11. Dordrecht: Minderbroedersklooster. Fragment van een vloertegel uit het Minderbroedersklooster. De versiering van het hoofd binnen een omlijsting is tot stand gekomen door opvulling van de in de roodbakkende ondergrond ingestempelde vlakken en lijnen met een lichtgeel bakkende klei. Foto ROB.

maakte, werd het onderzoek danig bemoeilijkt. Dat het desondanks bevredigend afgerond kon worden is mede te danken aan de bereidwilligheid van alle niet direct archeologisch betrokkenen. De gemeente Dordrecht (coördinator VVVK project: ir. C. M. H. Steyn), het Ministerie van WVC (afdeling Monumenten, Musea en Archieven; mr. G. W. van Herwaarden; de Rijksdienst voor de Monumentenzorg; dr. ir. F. W. van Voorden), BV Maatschappij voor Projektontwikkeling Empeo (ir. J. J. Heyse) hebben hierin het grootste aandeel gehad. In overleg werd tevens het ondergrondse sloopplan zodanig aangepast dat die resten van het klooster, ter plaatse waarvan geen fundering voor de nieuwbouw ontworpen was, behouden konden blijven. Voor een klein, maar archeologisch zeer belangrijk terreingedeelte werd voor dit behoud het funderingsplan aangepast.

Het onderzoek heeft zich beziggehouden met het noordwestelijke deel van het kloosterterrein in de richting van de Voorstraat waar de drie opvolgende kerkplaatsen elkaar overlapt c.q. kruisen, en met het oostelijke deel in de richting van de Vriesestraat waar de ontwikkeling van de kloosterhof en het hoofdgebouw gevolgd kon worden. Het noordelijke deel van het kloostercomplex, waar de kleinere gebouwen gevestigd waren, bevindt zich nog intact onder de bestaande bebouwing. Met het huidige onderzoek is thans ca 0,25 ha, dat is ongeveer de helft van het geheel opgegraven.

Van de kerk uit bouwfase I (kort voor 1248 – ca 1300) bleek het nog juist mogelijk hoofdvorm en lengte definitief vast te stellen. De eerder geuite veronderstelling van een langgerekte zaalkerk (32,5 x 9 m), gelegen evenwijdig langs maar niet direct aan de Voorstraat, bleek juist te zijn. Aan de zuidoostzijde van het kerkgebouw bevond zich de kloosterhof. De kloostergang langs de kerk, aanvankelijk uitgevoerd in hout, zoals reeds geconstateerd in het noordelijke pand (zie vorig verslag), bleek nadien in kloostermop herbouwd te zijn. Eveneens van kloostermop was één gemetselde grafkelder in deze gang naast een aantal kistbegrovingen.

Voor bouwfase II (ca 1300 – ca 1375) werden belangrijke aanvullende gegevens verkregen. Duidelijk werd dat de kerk hiervan gebouwd was op de in noordoostelijke richting aftellende flank van een oorspronkelijke terp aan de Voorstraat. Hierdoor lag het eerst opgegraven oostelijke deel aanmerkelijk dieper dan de rest, zodat bijaldien daarvan meer bewaard gebleven was (zie vorig verslag). Het westelijke deel bleek veel hoger gefundeerd te zijn en bijna geheel verdwenen door de kruisende nieuwbouw van de kerk uit fase III. Niettemin was het mogelijk de plattegrond van kerk II te reconstrueren. Overigens tot de ongebruikelijke vorm van een omgekeerde T, waarbij de liggende balk het brede (24 m), ondiepe (ruim 13 m) kerkship vormde, en de staande poot het diepe (20 m), smalle (10 m) koor. Het brede kerkship sloot onmiddellijk aan op de kerk van fase I, waarmee de aanvankelijk onduidelijke opschuiving van de bebouwing afdoende werd verklaard. Van het kerkgebouw uit fase II is alleen het zuidwestelijke front bewaard gebleven. Dit is bij de bouw van kerk III gehandhaafd en in de zuidwestelijke langsmuur daarvan opgenomen.

Van de in fase II verplaatste kloosterhof met gang waren reeds eerder een houten en een bakstenen bouwfase geconstateerd (zie vorig verslag). Nu kon de hof in zijn totaliteit gereconstrueerd worden en het beloop van de kloostergang bepaald. Dit leidde tot de bevestiging van het vermoeden dat de zuidoostelijke arm van de kloostergang inpandig in het hoofdgebouw gesitueerd moet zijn geweest. Dit hoofdgebouw lag dus vanuit het kerkkoor gezien aan de overzijde van de kloosterhof. Het zuidwestelijke einde lijnde op het front van de kerk, het andere einde bleek, ondanks grondig zoeken, onnaspeurbaar. Het gebouw zal echter minstens zo lang als de kerk, dat is 32,5 m, zijn geweest. Slechts delen van een zeer diepe fundering op spaarbogen waren van dit gebouw overgebleven; dit maakte een nadere indeling van het interieur onmogelijk, op enkele elementen na zoals de inpandige kloostergang. Wel werd duidelijk dat de aldus ontstane layout van het kloostercomplex bepalend is geweest voor de verdere ontwikkelingen van het terrein.

Fase III (ca 1375 – 1572) leek bij de eerdere opgraving (zie vorig verslag) een revolutionaire verandering in te houden. Deze bestond uit een verandering in oriëntatie van het nieuwe kerkgebouw met 90°, gevoegd bij een aanzienlijke vergroting van het bebouwde kloosterareal als geheel. Het latere onderzoek heeft echter duidelijk gemaakt dat deze veranderingen direct géént waren op de lay-out van fase II. Dat wil zeggen aanvankelijk meer dan in een volgende ontwikkeling. Want fase III heeft een wel te onderscheiden beginfase, fase III A gekend.

In fase III A werd een nieuwe kerk gebouwd haaks op de Voorstraat, dat is Noordwest-Zuidoost gericht. De kerk bestond uit een smal (11 m) maar zeer diep (31 m!) rechtgesloten koor, verbonden met een tweebeukig kerkschip dat noch bijzonder breed (15,5 m), noch bijzonder lang was (ca 25 m). De zijbeuk bevond zich aan de noordoostzijde. Of het front van de kerk tot aan de straat gereikt heeft, viel bij het onderzoek niet meer na te gaan; het kan echter hoogstens enige meters naar achteren gelegen hebben. De zuidwestelijke langsmuur lag op de grens van de bebouwing uit fase II en had in feite het front van kerk II en het kopse uiteinde van hoofdgebouw II in zich opgenomen. De andere langsmuur ging niet op een bestaande belijning terug. De kloosterhof met rondgaande gangen werd gedeeltelijk vernieuwd. Het noord- en het zuidwestelijke pand werden nieuw aangelegd (zie ook vorig verslag), de zuidoostelijke inpandige gang daarentegen bleef gehandhaafd. Het niet door het kerkkoor overbouwde deel van hoofdgebouw II zal in gebruik gebleven zijn. De kloosterhof, die in deze fase rechthoekig van vorm was, reikte naar het Noordoosten niet verder dan het vroegere uiteinde van kerk II. Uit het voorgaande moge blijken dat de lay-out van het complex uit fase III A nauw aansloot bij de in fase II vastgelegde lijnen.

Deze lijnen werden doorbroken bij de verdere ontwikkeling van fase III. De voornaamste verandering bestond uit de bouw van een nieuw hoofdgebouw (25 x 10 m). Het zuidwestelijke tweederde gedeelte vormde één grote ononderbroken ruimte met grote ramen in de naar buiten gerichte lange wand. Dit moet wel de refter (eetzaal) zijn geweest. Het derde deel aan de noordoostzijde was aan de buitenzijde gesloten, maar met een dubbele toeg was het geopend naar de kloostergang. Een altaar en verschillende begravingen, waaronder centraal een gemetselde dubbelkelder, maken duidelijk dat dit een speciale kapel geweest is. De kloosterhof kon nu ook aan de noord- en zuidoostzijde flink worden uitgelegd. Een nieuwe, en nu volledig vrij rondgaande kloostergang uitgevoerd in baksteen werd aangelegd. De vergrote kloosterhof overdekte onder meer de plaats van hoofdgebouw II. Weinig herinnerde in deze gewijzigde lay-out nog aan fase II.

Fase III heeft daarna nog tal van wijzigingen op detailpunten ondergaan. Zowel binnen de opgegraven gebouwen, alsook door nieuwe aanbouwen aan kerk, hoofdgebouw en kloostergang. Deze aanbouwen zijn met name geconstateerd aan de periferie van het opgravingsterrein. Door de huidige bouwwerkzaamheden konden zij daar slecht of geheel niet onderzocht worden. Het grootste deel gaat overigens schuil onder de bestaande bebouwing, die gehandhaafd bleef. De vele wijzigingen in fase III zijn verklaarbaar uit de relatief lange bestaansduur van twee eeuwen. Dit wordt ook weerspiegeld in de gestage ophoging van de kerkvloer. Over de totale lengte van het gebouw mag dan door de deformatie van de aanwezige vloerresten enige variabiliteit in hoogte zijn opgetreden, vier verschillende niveaus bleken wel degelijk reconstrueerbaar. In de volgorde waren dit: 1 op 0,75 m, 2 op 1,20 m, 3 op 1,75 m en 4 op 2,40 m, alles boven NAP. De bedoeling van de vloerverhoging moet geweest zijn de van oudsher bestaande laagte achter de dijk (= de Voorstraat) geleidelijk op te vullen. De helling naar deze straat is thans dan ook nog maar zeer flauw. Vanzelfsprekend moesten ook de niveaus in de overige kloosterruimten steeds hierbij aangepast worden. Deze aanpassingen bleken in de eenmaal zelfs ingrijpend gemoderniseerde (= grotendeels herbouwde) kloostergang en het steeds opnieuw gewijzigde hoofdgebouw goed waarneembaar. Het sprekendst wordt de rijzing weerspiegeld in de opklimmende begraafdiepten. Ook hierbij zijn de

vier niveaus onmiskenbaar.

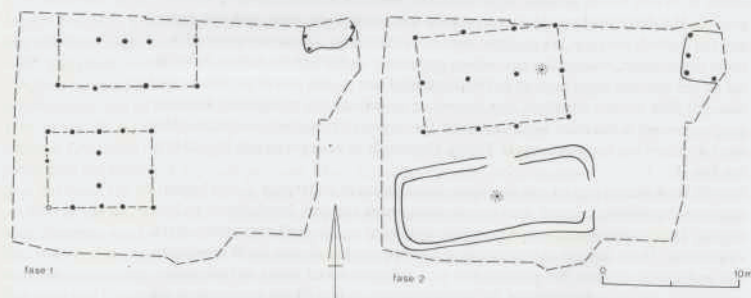
Het aantal begravingen is juist in deze fase enorm gegroeid. Skeletten, compleet of deels, van meer dan 1000 individuen zijn thans geborgen. Een onbekende hoeveelheid bevindt zich nog in het niet onderzochte deel van het kloostercomplex, met name in een gedeelte van de kerk en de voortzetting van de begraafplaats gelegen langs de Voorstraat (zie vorig verslag). De vele begravingen die in 1984 en 1985 werden opgegraven bevonden zich hoofdzakelijk in de kerk en de aanpalende armen van de kloostergang. Daarbij nam het aantal bakstenen grafkelders ongehoord toe: van enige tientallen tot meer dan 150. Minstens zo frappant was het overdadige voorkomen van beschildering in deze kelders. In de kerk en het zuidwestelijke kloosterpand werd dit bijkans een gebruikelijk verschijnsel. Wederom waren er kruisvormen in velerlei patroon. Daarnaast toch ook een steeds groter aantal figuratieve voorstellingen. Vooral dit laatste benadrukt weer opnieuw welk een sterke invloed vanuit Vlaanderen in het Middeleeuwse Dordrecht gegolden heeft. Dankzij de medewerking van het Centraal Laboratorium te Amsterdam (W. Haakma Wagenaar) konden de beste exemplaren behouden blijven. De vondsten van mobiele aard zijn ook nu weer beperkt gebleven. Enkele opmerkelijke stukken tonen hun verbondenheid met het klooster, zoals enige gebeeldhouwde bouwfragmenten, stukken van bewerkte grafzerken en een groot deel van het doopvont.

Met betrekking tot het gebruik van het terrein na de opheffing van het klooster zijn bij deze opgravingscampagne geen nieuwe opzienbarende gegevens verzameld. Daarom zij hier volstaan met een verwijzing naar het vorige verslag.

Uitvoerenden vanwege de ROB: M. J. A. de Haan, H. Sarfatij, V. T. van Vilsteren, en tijdelijk P. J. W. M. Schulten. Contactpersoon voor de gemeente Dordrecht: ir. A. te Kieffe.

ROB, Amersfoort

H. Sarfatij

Afb. 12. *s-Gravenhage: Johan van Oldenbarneveltdaan. Huisplattegronden en hutkommen uit de 7e eeuw. Tek. J. T. de Jong.

***s-Gravenhage: Johan van Oldenbarneveltdaan 91/95** (afb. 12) Op de plek van een voormalig herenhuis werd onder ca 3 meter jong duinzand een antropogeen niveau aangetroffen, op de rand van een oude strandwal. Tijdens een onderzoek van vier maanden over een oppervlak van 15 x 22 m. bleek de cultuurlaag in de 7e eeuw na Chr. gedateerd te moeten worden, met een uitloper in de 8e eeuw.

De bovenlaag van het aangetroffen niveau was in de Late Middeleeuwen verploegd. Ook in de laag zelf werden plaatselijk ploegsporen aangetoond, uit de Vroeg-Middeleeuwse periode. Over het algemeen echter was de tot 0,50 m dikke laag zeer homogeen en worden grondsporen alleen onder de laag in het schone zand herkend.